

FRANJO TUDMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.–1941., sv. I.–II., Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., 1132 str.*

Iako je o dr. Franji Tuđmanu, povjesničaru, akademiku i piscu dvadesetak samostalnih povijesnih djela i autoru više desetaka povijesnih rasprava i studija (neka djela i rasprave prevedeni su na strane jezike) te o političaru i državniku, dosta toga poznato, ipak u ovoj prigodi potrebno je upozoriti na neke činjenice koje su tijesno povezane s autorovom sudbinom, i s nastankom i sudbinom naslovljenog djela. Budući da je bio rođen (1922. godine) u kući istaknutoga prvaka oporbene HSS i u obitelji u kojoj se uvijek hrvatski mislilo, osjećalo i govorilo i u kojoj se njegovala hrvatska tradicija u svakom pogledu, hrvatsko pitanje toga doba, o kojem se dosta raspravlja na stranicama ovoga djela, postaje vrlo rano preokupacija i mladoga Tuđmana. Da je njegovo zanimanje za hrvatsku prošlost još u ranim danima bilo vrlo veliko, a i poznavanje hrvatske povijesti, svjedoči i jedan njegov slobodni školski sastav o kralju Zvonimiru iz 1937., kad je imao samo petnaestak godina, inače, objavljen u proljeće 1990. godine.

Kad je došlo do novih političkih prilika 1941., stvorena NDH-a, zabranjen rad HSS-a, a Maček interniran u Jasenovcu, Franjo Tuđman, kao i njegov otac, pristupa partizanskom pokretu i u njemu sudjeluje kroz čitavi rat. Potkraj siječnja 1945., iako nakon rata nije pomišljao nastaviti vojnu karijeru, po odredbi višega zapovjedništva, hitno odlazi u Beograd, gdje radi u Ministarstvu narodne obrane, a potom u Generalštabu JNA i u uredništvu Vojne enciklopedije.

Budući da nije mogao napustiti vojnu službu, Tuđman se već od početka pedesetih godina, uza svakodnevnu redovitu dužnost, samoinicijativno bavi znanstvenim radom iz područja vojne doktrine i povijesti. Godine 1955., nakon četiri godine istraživanja, završava svoje povijesno, filozofsko-pravno i stratejsko-operativno razmatranje partizanskog rata u prošlosti i budućnosti pod naslovom *Rat protiv rata*, objavljeno 1957. u Zagrebu. Nakon toga uslijedila su još dva Tuđmanova djela kao rezultat njegovih povijesnih istraživanja – *Stvaranje Socijalističke Jugoslavije*, Zagreb, 1960., i *Okupacija i revolucija*, Zagreb, 1963.

Iako je u Beogradu završio Višu vojnu akademiju (1955.–1957.) i potkraj 1960. promaknut u čin generala, već je sljedeće godine (1961.) napustio aktivnu vojnu službu da bi se mogao posvetiti povijesnim istraživanjima. Godine 1961. u Zagrebu osniva Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske i njegov je prvi ravnatelj. U njemu pokreće povijesni časopis »Putovi revolucije«, dajući mu, kao glavni urednik, u prvom broju programsko obilježje. Godine 1963. izabran je za izvanrednog profesora suvremene povijesti na Fakultetu političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu. Stupanj doktora povijesnih znanosti postigao je 1965. na Filozofskom fakultetu u Zadru, pri Zagrebačkom sveučilištu, disertacijom »Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941.«.

Tuđmanovo mišljenje da svaki narod treba imati svoju vojsku, koje je zastupao u koncepciji naoružanog naroda i teritorijalne obrane, bilo je povod da su vrlo rano njegovi tekstovi postali predmet kritike pobornika jugoslavenskih hegemonističko-centralističkih

konceptija. Osobito je postao meta kritike kad se 1965. argumentima statističkih podataka o ratnim žrtvama u razdoblju između 1941. i 1945. suprotstavio održavanju glavne proslave 25. objećnice početka NOB-a i revolucije u Jugoslaviji (1941.–1966.), proslave koja je trebala biti održana u Jasenovcu, gdje je tobože ubijeno 600.000–900.000 ljudi. Taj je podatak, kao vječna opomena, trebao biti uklesan na tamošnjem spomeniku. Njime je, zapravo, nametan kompleks krivnje hrvatskom narodu zbog ponašanja u drugomu svjetskom ratu. Sve je to dr. Tuđmanu, iako je bio član brojnih visokih političkih, kulturnih i prosvjetnih tijela u domovini i inozemstvu i član mnogih redakcija, donijelo velike političke neprilike. Zbog toga je 1967. morao dati ostavku na dužnost direktora Instituta, isključen je iz Saveza komunista Jugoslavije i bio prisiljen otići sa Sveučilišta. Godine 1972. bio je pritvoren i zbog tobožnjih veza s »inozemstvom« i hrvatskom emigracijom, osuđen na dvije godine zatvora. U veljači 1981. bio je osuđen na tri godine zatvora i na zabranu javnog djelovanja za pet godina zbog intervjua što ih je dao švedskoj i njemačkoj televiziji i francuskom radiju u svezi sa svojim povijesnim procjenama i u prilog demokratskih ideja.

Gotovo čitav Tuđmanov istraživački povijesni opus u svezi je s borbom za političku i državnu slobodu malih naroda, a velikim je dijelom u svezi s prošlošću i stvarnošću hrvatskoga naroda, odnosno s položajem Hrvatske i Hrvata u dojučerašnjoj jugoslavenskoj državnoj zajednici. U prvom samostalno objavljenom djelu *Rat protiv rata* (Zagreb, 1957.) Tuđman razmatra razvoj partizanskog ratovanja općenito, prikazujući gotovo sve oslobodilačke borbe u svijetu još od skitskih vremena pa do onih dana. Sudbinu malih i ugroženih naroda razmatra i u knjizi *Velike ideje i mali narodi* (Zagreb, 1969.). U njoj analizira stanje i borbu malih slavenskih naroda za slobodu: panslavizam, ilirizam, austroslavizam, jugoslavinstvo i druge ideje kroz koje su prolazili. Istu problematiku razmatra i u raspravi *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi* (München–Barcelona, 1981.). U njoj prikazuje kako su se težnjama malih naroda za suverenost i neovisnost uvijek suprotstavljali ciljevi viših političkih sustava i sila u Europi, što je opet uzrokovalo nova nezadovoljstva i nove sukobe. »Simbol svega hrvatstva«, hrvatski političar Stjepan Radić, njegova politička misao i djelo, nezaobilazna su tema istraživanja u mnogim Tuđmanovim objavljenim radovima i predavanjima u domovini i svijetu. Posebno historiografsko značenje pripada Tuđmanovu djelu *Bespuća povijesne zbiljnosti* (Zagreb, 1989.). Ono je ne samo važan prinos kritičkom utvrđivanju povijesne istine o nekim hrvatskim i svjetskim historiografskim problemima nego je i, što se razumijeva i iz samoga naslova, ogled ukupnih razmišljanja Tuđmana povjesničara o nekim povijesnim zbivanjima – nasiljima, zločinima i genocidnosti – koji i te kako opterećuju našu i svjetsku prošlost, ali i sadašnjost.

Može se zaključiti da je, bez obzira na različitost tema, glavna i bitna odrednica Tuđmanova istraživačkog opusa prikazivanje sudbine i budućnosti malih naroda, posebno hrvatskoga. Zapravo, u velikoj se većini Tuđmanovih radova istražuje prošlost i sadašnjost u funkciji budućnosti hrvatskoga naroda.

Na djelu *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.–1941.* Tuđman je započeo raditi prije 1959. Sustavnije je na njemu mogao raditi istom nakon 1961., kad se je, stjecajem prilika, našao u Zagrebu. Taj je njegov rad rezultirao, između ostalog, i disertacijom »Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941.«, koja je obranjena 1965. Iz tematske cjeline koju je u disertaciji obradio on je svojedobno objavio više zapaženih rasprava, prije i poslije obrane disertacije, i to od 1959. do 1971., u časopisima »Republika«, »Forum«, »Kolo« i »Kritika«.

Imajući na umu da bez sagledavanja hrvatsko-srpskih odnosa nema rješenja hrvatskog pitanja i svjestan nedostataka svih dotadašnjih političkih osvrta i historiografskih priloga o tom problemu – koji zbog nepotpunosti i usputnosti, ali i političko-ideoloških opterećenja, nisu davali cjelovitu predodžbu o uzrocima krize u hrvatsko-srpskim odnosima – Tuđman se sam prihvatio posla da što svestranije i što studioznije istraži uzroke te krize i onda što potpunije sagleda sve njezine očitovane posljedice. Zalazeći u uzroke opće krize u monarhističkoj Jugoslaviji, suočio se je s mnoštvom istraživačkih pitanja i s najrazličitijim vrelima, ali i otvoreno progovorio o prijepornim i »delikatnim« pitanjima u historiografiji.

Svaki rukopis ima svoju sudbinu, pa i rukopis pod naslovom »Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941.«. Uglavnom, sudbina je rukopisa pratila autorov životni usud. Nakon obrane 1965., disertaciju je radi objavljivanja preuzela zagrebačka izdavačka kuća »Naprijed«. Ona je s autorom sklopila ugovor i provela uobičajeni recenzentski postupak i sve grafičko-tehničke pripreme. Ali, u početku 1966., po direktivi nekih partijskih osoba, zaustavljeno je njezino tiskanje. Premda je disertacija bila obranjena i premda ju je prihvatila komisija sastavljena od trojice sveučilišnih profesora, pa i fakultetsko vijeće, rukopis je, na prijedlog nekih članova uže redakcije, zbog mogućnosti »da pojedina poglavlja u njemu sadrže stavove i ocjene koji bi u ovom trenutku mogli izazvati, kako za autora tako i za izdavača, veoma nepoželjne naučne i političke reperkusije«, opet bio podvrgnut recenzentskom postupku. Iako su se recenzenti, bez sumnje, trudili da zdušno obave svoj posao, ipak nisu preporučili da se rukopis odbije, nego su predlagali da se u njemu izvrše neke promjene. Autor, naravno, nije odustao od svojih povijesnih spoznaja pa je izdavaču predložio raskid ugovora. Tekst je disertacije i dalje dotjerivao i proširivao, pa i u istražnom zatvoru u vrijeme poznatoga političkog procesa 1972./1973. Godine 1974. konačno ju je priredio za tisak. Nakon što je produbio svoja istraživanja, posebno s obzirom na položaj Hrvata u monarhističkoj Jugoslaviji, dr. Tuđman je, u skladu s time, svojoj monografiji dao naslov »Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.–1941.«. U toj je verziji objavljena u ovoj prilici.

Autorovo historiografsko kazivanje *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.–1941.* nastalo na izvorima, ali i na historiografiji njegova vremena – odvija se kroz šest poglavlja u dvjema knjigama sa 1132 stranice, sa sedamdesetak ilustracija: zemljovida, portreta i fotografija, sa 1794 bilješke, 145 različitih arhivskih izvora, 850 bibliografskih jedinica, s otprilike 1700 imena osoba koje su sudjelovale u svim tim procesima kao ideolozi, državnici, političari, gospodarstvenici, žrtve, ali i nasilnici. U okviru pojedinih poglavlja nalaze se zasebne cjeline, koje su u tom smislu i naslovljene naslovima i podnaslovima, što omogućuje maksimalnu preglednost sadržaja i brzo snalaženje o autorovoj obradi pojedinih pitanja za koja je čitatelj trenutačno najviše zainteresiran.

U prvom svesku djela prikazana je sudbina Hrvatske u monarhističkoj Jugoslaviji od 1918. do 1928. godine, a sadržajno je podijeljen u dva poglavlja – »Hrvatska nacionalna misao i ideja jugoslavenstva« (od 9. do 227. str.) i »Ujedinjenje i ustrojstvo Kraljevstva SHS na osnovama parlamentarnog centralizma i troplemenskog integralizma (1918.–1928.)« (229–584).

Kako se već vidi iz naslova poglavlja, autor je u svom istraživanju počeo od nacionalnih pokreta u Hrvata i drugih južnoslavenskih naroda i od jugoslavenske ideje općenito, promatrajući hrvatsko pitanje kroz pojavu i razvoj hrvatske nacionalne ideje i hrvatskoga nacionalnog programa i pokreta te promatrajući i jugoslavensku ideju, i to istražujući i prikazujući hrvatski preporod, ilirski pokret i ilirstvo, austroslavizam, velikosrpsku ideju »Srbi svi i svuda«, jugoslavenstvo, Kvaternikovo nastojanje da hrvatsko pitanje učini subjektom europske politike, hrvatsko-slovensko-srpske odnose, Starčeviću ideju o potpuno samostalnoj hrvatskoj državi, odnos Srba prema bečko-peštanskoj politici, razvoj radničkoga socijalističkog pokreta i sve druge odnose sve do prvoga svjetskog rata i stvaranje Jugoslavenskoga odbora 1915., koji će posebno raditi na vanjskomu međunarodnom planu za stvaranje jedne južnoslavenske države. Istražujući različite osnove Jugoslavenskoga odbora i srpske vlade o svrsi i načinu ujedinjenja svih južnoslavenskih naroda, autor je istražio srbijanska gledišta prema ujedinjenju južnoslavenskih naroda, velikosrpsku politiku prema Crnoj Gori, srbijanske teritorijalne pretenzije, rad Južnoslavenskoga odbora na južnoslavenskom ujedinjenju i njegovu političku i diplomatsku djelatnost, rusko gledište prema južnoslavenskom pitanju, talijansko-mađarska dogovaranja oko hrvatskoga nacionalnog područja, ruski odnos prema Habsburškoj monarhiji, talijansko stanovište o poratnom uređenju Balkana, razmimoilaženje Jugoslavenskoga odbora i srbijanske vlade oko stvaranja buduće zajedničke države. Prikazujući nacрте za stvaranje posebne hrvatske države i za rješenje južnoslavenskoga pitanja u podunavskoj Monarhiji, preuređenoj na federalističkoj osnovi, autor je istražio unutrašnjo-političke

uvjete za stvaranje hrvatske države i ujedinjenje svih južnoslavenskih naroda, Pilarov program samohrvatske politike iz 1915., program samostalne i neovisne hrvatske države, Starčevićevih sljedbenika, rad Hrvatskoga sabora na ujedinjenju svih hrvatskih zemalja, dinastičku politiku u Monarhiji, Svibanjsku deklaraciju g. 1917. i odnos Socijaldemokratskih stranaka južnoslavenskih zemalja prema ujedinjenju. U okviru »Krfska deklaracija i velike sile prema južnoslavenskom pitanju« istraženi su odnosi srbijanskih vrhova prema južnoslavenskom pitanju 1917., problematika oko odnosa prema muslimanskom pitanju i imenu nove države, odjek Krfske deklaracije, Wilsonov program svjetskog mira i poretka u prosincu 1917., britanski odnos prema Habsburškoj monarhiji, status Habsburške monarhije u novim okolnostima, problematika oko makedonskoga pitanja, odnos Italije i Jugoslavenskog odbora, odnos srbijanske vlade prema Jugoslavenskom odboru, unutrašnje prilike Habsburške monarhije, Radićeva borba za stvaranje Kraljevine Hrvatske u sastavu Monarhije, jugoslavensko pitanje u središtu hrvatske politike i sve ondašnje nove političke ideje, te nastanak Narodnoga Vijeća SHS – novoga političkog predstavnika Slovenaca, Hrvata i Srba: rad Hrvatskog sabora u jesen 1918. na prekidanju državnopravnih veza s Austrijom i Ugarskom te odnos srbijanske vlade prema stvaranju jugoslavenske države.

U drugom poglavlju prvoga sveska knjige (229–584) prikazano je ujedinjenje i ustrojstvo Kraljevstva SHS na osnovama parlamentarnog centralizma i troplemenskog integralizma (1918.–1928.) i sve okolnosti u kojima je to provedeno 1. prosinca 1918., revolucionarno previranje u početnom razdoblju Kraljevstva SHS (1918.–1920.), međunarodni položaj i vanjska politika Kraljevstva SHS u okviru europskoga versailleskog poretka, Vidovdanski ustav i sukob između monarhističkog centralizma i republikanskoga konfederalizma, stanje u revolucionarnom radničkom pokretu pod udarom režima i evoluiranje politike KPJ u nacionalnom pitanju, pokušaj nagodbe između pobornika centralizma i federalizma (1924.–1927.), slom vidovdanskoga parlamentarnog centralizma, u kojem prikazivanju središnje mjesto zauzima ubojstvo Stjepana Radića u lipnju 1928., i državno-politička kriza u Kraljevini SHS te odnos KPJ prema nacionalnom pitanju, prema hrvatskomu nacionalnom pitanju i prema jugoslavenskim političkim prilikama općenito.

U trećem poglavlju knjige, sv. II. (5–128), autor je prikazao održavanje centralističkog poretka pomoću diktature i jugoslavenskog unitarizma (1929.–1934.), pasivni otpor demokratskih građanskih i seljačkih stranaka diktaturi te oživljavanje separatističkih i emigrantskih pokreta, odnos KPJ prema diktaturi, procese, progone i ubojstva koje je taj represivni režim činio, prikrivanje apsolutističkog centralizma pseudoparlamentarizmom (1932.–1934.), zahtjeve za preuređenje države, gospodarsku krizu i privrednu politiku apsolutističkog centralističkog režima, vanjsku politiku kralja Aleksandra i kraj njegova apsolutizma.

Četvrto poglavlje »Zaoštavanje međunarodnih odnosa i unutrašnja previranja (1935.–1938.)« (129–203) sadrži prikaze pojave fašizma u Europi i nastanak antifašističkog pokreta, promjene u vrhovnomu državnom vodstvu Kraljevine Jugoslavije i jačanje otpora centralističko-hegemonističkom poretku, Stojadinovićevu novu politiku, stvaranje nove režimske stranke Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) i oporbenog Bloka narodnog sporazuma, stvaranje nacionalnih komunističkih stranaka Slovenije i Hrvatske g. 1937., razvitak revolucionarnog pokreta i pokušaje stvaranja pučke narodne fronte.

U petom poglavlju »Slom versailleskog poretka u Europi i Kraljevine Jugoslavije (1939.–1941.)« (205–376) prikazan je nastanak i razvoj suprotnosti između velikih sila, početak drugoga svjetskog rata i slom versailleskog poretka, sazrijevanje odluke o nužnosti unutrašnjeg sređenja Kraljevine Jugoslavije odstupanjem od unitarističkog centralizma, sporazum o stvaranju Banovine Hrvatske g. 1939. i pitanje daljnega preuređenja Kraljevine Jugoslavije, zaoštavanje unutrašnje i međunarodne krize i jačanje revolucionarnog pokreta pod vodstvom komunističke stranke, osovinsko okruženje i pristupanje Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu 25. ožujka 1941., državni prevrat 27. ožujka 1941. i antifašističko-demokratski pokret, agresija fašističkih sila i slom Kraljevine Jugoslavije.

U šestom poglavlju »Zaključku« (377–430) govori se o unutrašnjim i međunarodnim uzrocima krize i sloma monarhističke Jugoslavije. Autor je zaključio da je monarhistička Jugoslavija proživljavala duboku krizu od svoga nastanka g. 1918. pa sve do njezina nestanka g. 1941., da su izvori i korijeni te krize bili u različitim uvjetima društvenoga, političkoga, nacionalnoga, gospodarskoga i kulturnoga razvitka pojedinih njezinih naroda u čitavoj njihovoj povijesti, u načinu nastanka Kraljevstva SHS g. 1918. i u toj državi nametnutoj srpskoj hegemoniji, sa svim proturječnostima koje su se sretale u toj državi, u nametanju vidovdanskoga centralističkog državnog uređenja i u njegovu upornom održanju, u privrednoj nerazvijenosti države, u zaoštavanju međunarodne krize, izbijanju drugoga svjetskog rata i rušenju versailleskog poretka, a što je sve skupa utjecalo i na međunarodni položaj Kraljevine Jugoslavije i na njezin nestanak.

Mnogo bi vremena i prostora trebalo za potpunije i iscrpnije predočenje bogatog sadržaja ove izuzetno zanimljivo vrijedne knjige akademika Tuđmana koja je pokazala kako je stvarnost monarhističke Jugoslavije bila za Hrvate prebolno političko i životno iskustvo, stvarnost koja je rastopila raniji hrvatski politički romantizam i hrvatske političke iluzije. Na kraju druge knjige u »Dodatku« (431–533) nalazi se pregled literature (neobjavljenih i objavljenih izvora, knjiga, rasprava i članaka), popis skraćena, popis ilustracija te kazala osobnih imena i zemljopisnih pojmova, što će dobro poslužiti svakome tko će se koristiti rezultatima Tuđmanova istraživanja u ovom djelu.

Djelo *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.–1941.*, pogotovu ako se ima na umu vrijeme i mjesto njegova nastanka, ima u bogatom historiografskom opusu dr. Franje Tuđmana vrlo istaknuto mjesto. Svojom znanstvenom temeljitošću i istraživačkom zrelošću ono predstavlja dr. Tuđmana kao povijesnog istraživača i pisca, a svojim sadržajem – premda je nastalo prije više od četvrt stoljeća, odnosno, u konačnoj verziji prije dvadeset godina, i premda se zasniva na rezultatima tadašnje historiografije – još uvijek je najiscrpniji pregled povijesne istine o vremenu i problemima koje obrađuje, a daje odgovore i na mnoga postavljena istraživačka pitanja. I sigurno je da će ta knjiga dobro poslužiti široj javnosti, gdje će upoznati taj ukupni pregled problematike koju obrađuje, ali je i dobar putokaz u daljnjem proučavanju toga vrlo složenoga historiografskog problema.

Andelko Mijatović

WILLIAM M. JOHNSTON, *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848–1938, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1993., 535 str.*

William M. Johnston, historičar kulture iz SAD-a, objavio je 1972. knjigu o, kako ju je nazvao, intelektualnoj i društvenoj povijesti, koja je vezana uz prostor Habsburške monarhije do 1918. i Republike Austrije do njezina pripajanja Njemačkoj. Nezastajanje na prijelomnim političkim događajima potkraj 1918. upućuje, što se u sadržaju potvrđuje, da je pisac, za procese prije 1918., uzeo primarno u obzir njemačku Austriju, tj. prostor na kojem je kasnije nastala Republika Austrija. Naslov, također, upućuje da pisac nastoji povezati intelektualnu povijest sa širim društvenim – u prvom redu političkim i ekonomskim – procesima. Drugim riječima, Johnston ne shvaća intelektualne ideje kao hipostazirane vrijednosti i zasebne cjeline odvojene od društvene okoline intelektualaca, koji ih stvaraju, već kao jedan specifičan oblik međuljudske komunikacije. Takva je intencija u skladu s osnovnim smjernicama američke »nove historije« (»new history«) 60-ih godina